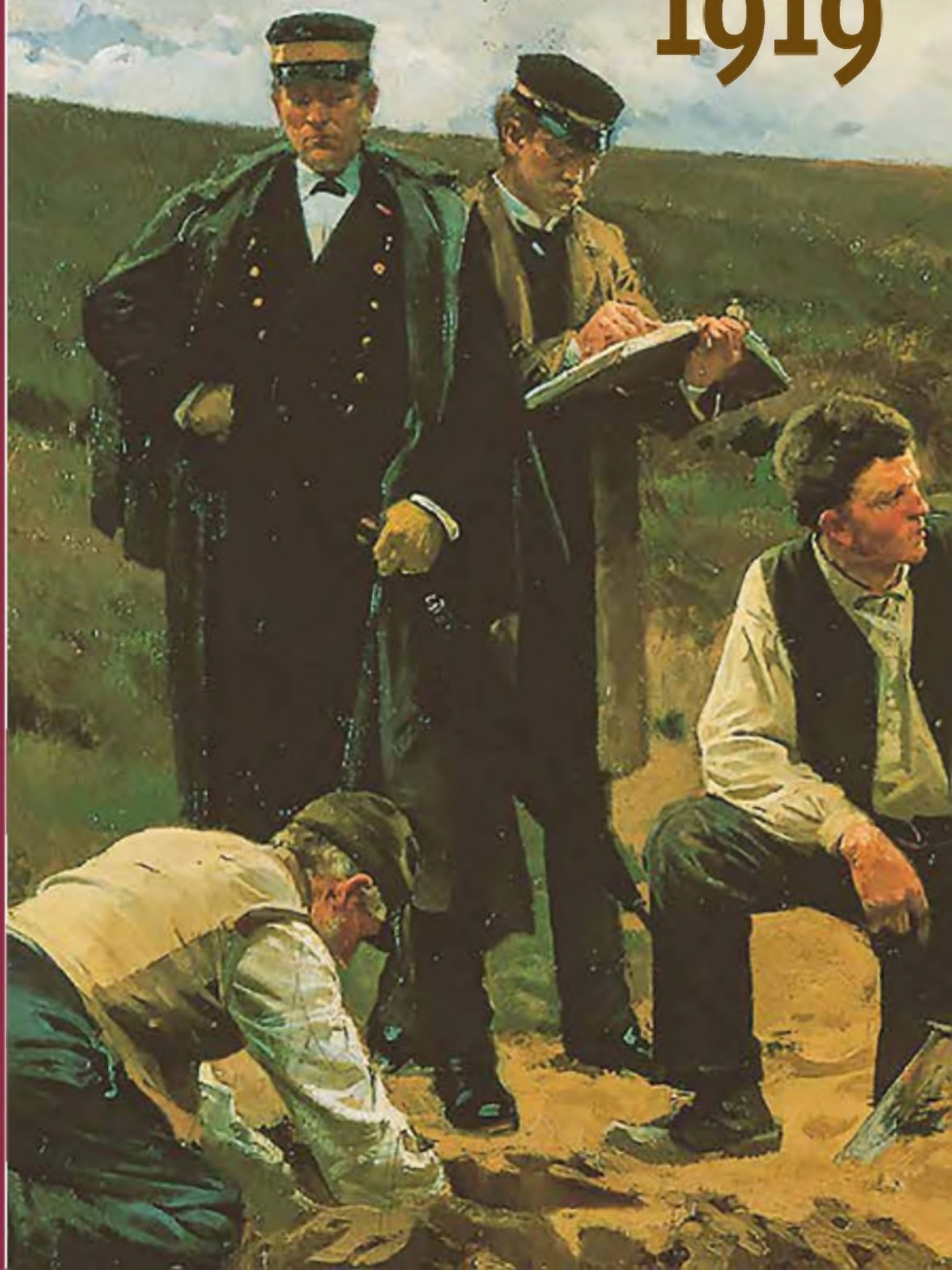

Retsreformen 1919

79

79

80

48

47

87

32

33

28

29

30

31

68

42

41

62

69

69

67

53

54

40

54

59

60

Jørgen Friis, biskop i Viborg 1521-36, en rehabilitering

Af Ole Færch

Jørgen Friis har fået et sort eftermæle. Med høje tanker om sin egen værdighed og magt. Umådelig begærlighed efter gods og rigdom. Mangel på åbenhed og ærlighed, ustyrlig egenrådighed og trods, er de gennemgående træk i hans karakter. Lavsindet, utaknemmelig, åndsfattig, en ynkelig skikkelse, en mand hvis ord man ikke kunne lide på, madglad og kvindekær, efter Reformationen 1536 fængslet og kastet i sit eget fangetårn på Hald. Historikeren Arnold Heise, adjunkt og senere rektor ved Viborg Katedralskole, den største ekspert i Viborgegnens historie, har lagt pen til dette i "Viborg Stift på Reformationstiden, navnlig i Salling" i Kirkehistoriske Samlinger V. 1869-71, og i C.F. Brickas Biografisk Lexicon, udgivet 1887-1905, og talrige værker citerer Heise.

Artiklen søger at vise, at Heises opfattelse var uden baggrund i skriftlige kilder, nærmest et karaktermord, og at Jørgen Friis tværtimod var en ordentlig, klog og dygtig mand, der var uheldig at være repræsentant for den katolske kirke, da den protestantiske tro skyllede ind over Danmark og landede i Viborg.

Jørgen Friis' biografi

Jørgen Friis er født omkring 1494 og døde i 1547. Han var søn af Anders Friis til Haraldskær ved Vejle og Bodil Steen. Han blev i 1516 immatrikuleret ved Kölns Universitet, hvor han tog en magistergrad. Hjemvendt blev han 1518 sekretær i kancelliet og viste store evner som skatteopkræver.¹

Som sekretær aflønnedes han med beneficier. Han blev provst i Bogense og Jellingsyssell og domprovst i Viborg. Han var i september 1518 med kongen i Stockholm. Under en våbenhvile blev han overfaldet og frarøvet sine penge og klæder, hvilket Christian 2. brugte som begrundelse for at bryde våbenhvilen.

Den 9. (27.) september 1520 fik provst Jørgen Friis i Jellingsyssell af paven kanonikat og præbende i Viborg og dispensation til dermed at forene to ellers dermed uforenelige embeder.²

Den 7. januar 1521 blev Jørgen Friis biskop i Viborg og dermed optaget i rigsrådet. Han søgte at stoppe den protestantiske tro, der i 1525 med Hans Tausen kom til Viborg, men byen var helt overgået til protestantisk tro i 1529. Da var byens kirker undtagen domkirken nedrevet og munkene uddrevet af klostrene. Under rigsrådsstyret efter Frederik 1.s død den 10. april 1533 søgte han forgæves at genindføre katol-

Som en kunstner forestiller sig Jørgen Friis. Buste på Spøtrup Museum. (Eget foto)

ske gudstjenester. Han måtte efter Grevens Fejde 1534-36 nødtvunget acceptere, at kongens søn, den protestantiske hertug, blev konge som Christian 3. Ved Reformationen 1536 blev han arresteret ligesom de øvrige biskopper. 1538 underskrev han på Eskær i Salling et brev, hvori han lovede at være kongen tro og ikke sagsøge denne angående fængsling og fratagelse af bispeembedet. Han genoptog sit virke som adelig godsejer. Den 30. januar 1539 rejste han en sag på rettertinget. Her og i senere breve omtales han respektfuldt med herretitlen fra bispeværdigheden og som den fornemste af de tilstedeværende. Han fik den 13. marts 1540 Vrejlev Kloster i len og var 1542 igen rigsråd. Han døde i 1547, måske på vej til eller på Volstrup i Hjerm Sogn, Hjerm Herred, ejet af Oluf Munk. Denne var søn af landsdommer Mogens Munk, som sammen med Jørgen Friis var en af initiativtagerne til oprøret mod Christian 2. I hvert fald stævnedes broderen Christian Friis på rettertinget den 30. november 1547 en bonde i Telling, nær Volstrup, for at have taget Jørgen Friis' penge. Han blev måske begravet på Børglum Kloster.³

Han efterlod sig en datter Birthe, gift med præsten Niels Knudsen i Hårslev på Fyn.

Når Jørgen Friis var i ornat var han måske klædt som bisp Jens Andersen Beldenak, der ses her på altertavlen i Nørholm kirke ved Aalborg. (Eget foto)

Jørgen Friis bliver biskop

Biskop Erik Kaas i Viborg døde i efteråret 1520. Domkapitlet kunne efter kirkeretten suverænt vælge efterfølgeren og havde også kompetence til at styre stiftet under en vakance. Jørgen Friis ville gerne være biskop i Viborg. Da meddelelsen om Erik Kaas' død nåede København, var Christian 2. i Sverige for at underlægge sig landet, og Jørgen Friis henvendte sig til dronning Elisabeth, der residerede på Abrahamstrup (Jægerspris), da der var pest i København.

Jørgen Friis må allerede have haft en stor stjerne hos dronningen. I hvert fald skrev hun den 20. september 1520 til kapitlet i Viborg, at Jørgen Friis havde berettet, at kapitlet havde i sinde at "postulere" en munk til bispeembedet, hvilket hun fandt ikke var sømmeligt, og hun anbefalede at give embedet midlertidigt til kantor Niels Friis i Viborg, Jørgen Friis' halvbror, indtil Jørgen Friis kom til stede. Jørgen Friis skyndte sig til Stockholm, hvor han måske overværede blodbadet den 8. - 9. november.

Niels Friis, der også ville være biskop i Viborg, tilbød i et brev af 23. september 1520 til kongen via lensmanden Hans Bartholomæussen Tolder på Aalborghus at aflevere sit pantebrev på Mors, hvis han blev bisp. Manøvren lykkedes ikke, og den 7. januar 1521 udnævnte paven den 28-årige Jørgen Friis til biskop i Viborg. Han fik dispensation, da han ikke havde den kanoniske alder på 40 år. Han lovede den 7. februar 1521 at ville betale paven servicepenge for udnævnelsen. Samtidig overtog Jørgen Friis forgængerens forlening af kronens len Mors Nørre og Sønder herred samt Fjends Herred. Pavens udnævnelsesbrev blev sidst i 1800-tallet fundet som omslag til Hald lens regnskab 1545-46.

Jørgen Friis havde gode relationer til Christian 2. Man skulle tro, at blodbadet i Stockholm ville skræmme nogen fra at gå i kongens tjeneste, men frygten var ikke stærkere, end at Jørgen Friis den 21. juli 1521 (Sankt Pauls omvendelse) skrev til kongen og under henvisning til samtaler i København og Aarhus bad ham om at tage den yngre broder Christian Friis i sin tjeneste, hvilket skete. Mærkværdigt nok kom dette senere Jørgen Friis til gavn, for Christian Friis skiftede smidigt til Frederik 1. og senere til Christian 3., da de kom på tronen og medvirkede sikkert til Jørgen Friis' løsladelse. Nogle af de negative ord, som Heise hæfter på Jørgen Friis, er der vist ikke megen baggrund for i forbindelse med bispevalget.

Jørgen Friis undsiger Christian 2.

Christian 2. havde som prins og statholder regeret Norge og vakt stort mishag ved sin forkærlighed for de lavere stænder som modvægt mod adel og gejstlighed, ved hård fremfærd mod norske lensmænd og ved at fængsle biskop Karl af Hammer. Allerede ved kong Hans' død i 1513 havde flere jyske rigsråder henvendt sig til hertug Frederik på Gottorp om, at denne skulle blive ny konge. Efter at Christian 2. lod Torben

Oxe henrette den 29. november 1517 som skyldig i Dyvekes død trods rigsrådets frikendelse, nærrede adlen mistillid til kongen. Kongen gik i gang med et erobrings-togt til Sverige, der afsluttedes med Stockholms indtagelse i 1520. Efter blodbadet den 8. - 9. november samlede mørke skyer sig over riget. Svenskerne gjorde oprør, og Christian 2. mistede erobringen, som havde kostet kolossale summer. Tabet af Sverige blev dyrt for kongen, idet de afgifter, han måtte pålægge bønderne i Danmark at betale til krigen, gjorde ham mere og mere upopulær.

Christian 2. gav 1514 i håndfæstningen adel og gejstlighed fri handel med udenland-ske købmænd med deres egne gårdes afkast men også som eksportør af bøndernes pro-duktion. Med forordningen af 10. februar 1521 og Land- og Byloven, der i modsætning til de gamle landskabslove var rigsomfattende og trådte i kraft omkring nytår 1522, blev de privilegerede stænder forbudt at befatte sig med landhandel. End ikke egenproduk-tion måtte de selv eksportere. Heste, øksne, korn, smør m.v. skulle føres til købstæderne og sælges der. Det var i klar strid med håndfæstningen, et stort indgreb, som i høj grad berørte bl.a. biskop Jørgen Friis og bidrog til utilfredsheden med kongen.⁴

Christian 2. brød delvist med den sædvane at lade de højeste poster beklæde af ade-lige og gejstlige. Han udnævnte 1516 den borgerlige Niels Clementsen til lensmand på Aalborghus. Blandt Christian 2.s vigtigste hjælpere var Dyvekes mor, den bor-gerlige og stærkt forhadte Sigbrit Villoms, der fungerede som rigets finansminister, samt borgmester Hans Mikkelsen i Malmø. Sammen førte de en handelspolitik, der favoriserede byerne ved Øresund, især København og Malmø.

I efteråret 1521 opbød Christian 2. alle i Jylland, "som frihed og frelse kendes" til krigs-tjeneste, det vil sige alle adelsmænd. Det drejede sig uden tvivl om, at de om vinteren skulle ligge på vagt imod Sverige langs Skåne, Halland og Vigens grænser. Kongen gjorde især brug af sin ret til at kræve leding af de adelsmænd, der havde len af ham, og af bisper og prælater, som var pligtige til at stille krigsfolk til rigets tjeneste. Udbuddet skete så hyppigt, at bispernes folk næppe var kommet hjem før et nyt udbud. Biskop Jørgen Friis stillede i sommeren 1521 24 karle fuldt udrustede med hest og harnisk, som kostede ham 1.300 mark, et kæmpe beløb. Allerede i efteråret 1521 skulle han stille 28 karle.⁵

Forholdene blev utålelige, og kongen blev almindelig forhad. Det gjorde ikke uroen mindre i bispernes kreds, at Christian 2. begyndte at vise interesse for Martin Luthers tanker og indkaldte en teolog fra Wittenberg til at prædike for sig. Utryg-heden var velbegrunnet. I 1524 gik både Christian 2. og hans dronning i deres eksil over til den protestantiske lære.

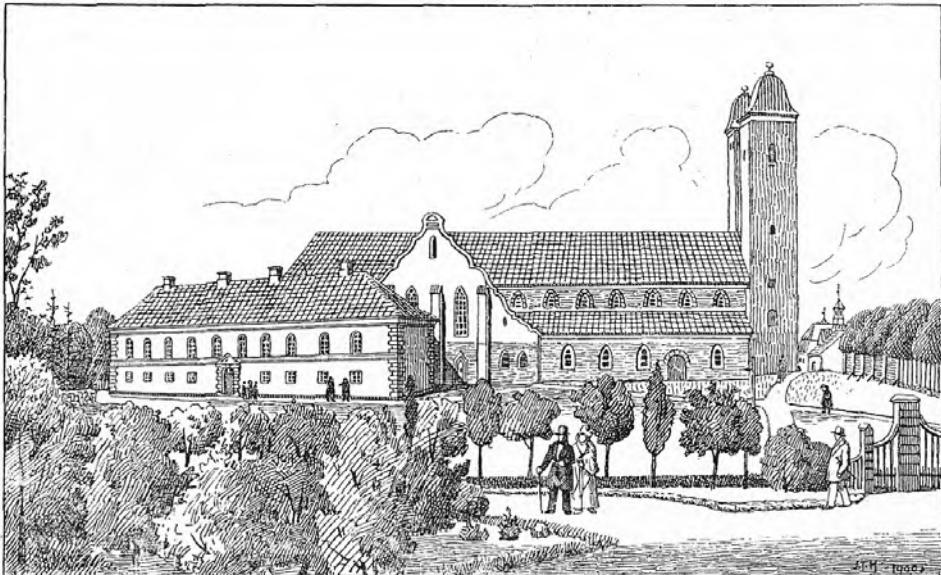
Uroen ulmede, og den 2. juli 1522 dræbte borgerne i Aalborg lensmanden Hans Bartholomæussen Tolder på Aalborghus, da han på rådhuset oplæste kongens brev om en ny told, en cise. Der kom sikkert ikke en ny lensmand, før den oprørske jyske del af rigsrådet i januar 1523 indsatte Ove Vincensen Lunge. Begge dele kan indi-kere, at et oprør var under vejs.

I sommeren 1522 synes et oprør mod Christian 2. blandt den jyske del af rigsrå-det at være spiret frem med det formål at afsætte kongen og få hertug Frederik på

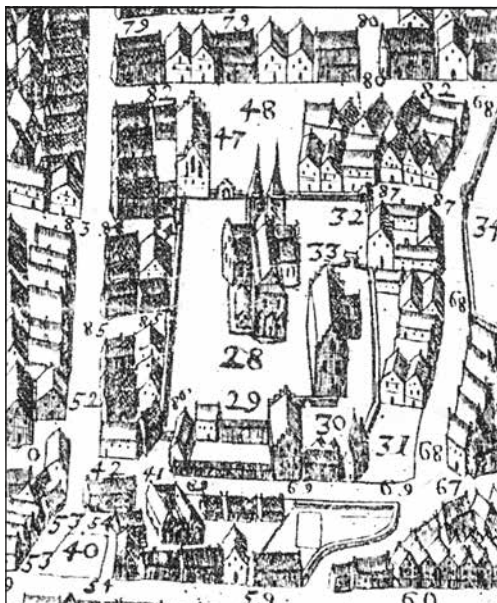
Gottorp til ny konge. En sammensværgelse spirer ikke frem på én dag. Der må have været sammenkomster blandt oprørerne og følere til hertug Frederik, inden det store skridt blev taget.

En kreds af biskoper og rigsråder samledes 21. december 1522 i Viborg og skrev det såkaldte sammensværgelsesbrev, hvori de gav landsdommer Mogens Munk fuldmagt til at forhandle med Christian 2.s farbror, hertug Frederik i Slesvig og Holsten, om at overtage den danske trone. Mødet angives i flere skrifter afholdt i bispegården hos Jørgen Friis. Reelt vides kun, at brevet er dateret Viborg, Sankt Thomas dag. Mødet fandt snarere sted i en af adelsgårdene. Når man vil henføre mødet til bispegården, hænger det sammen med, at man vil gøre Jørgen Friis til en af hovedmændene i oprøret, hvad intet tyder på. Han var kun 28 år, og der var ældre og langt mere erfarne til stede. I det efterfølgende forløb frem til og med herredagen i juli 1533 ses han ikke som en af hovedpersonerne.

Sammensværgelsesbrevet opremser Christian 2.s synderegister, det Stockholmske blodbad, overgreb på den katolske kirke, begunstiggelse af lutherske kætteri, beskatning af adelen m.v. Brevet angives udfærdiget af jyske medlemmer af rigsrådet, seks biskopper Niels Stygge i Børglum, Niels Clausen i Aarhus, Iver Munk i Ribe, Stygge Krumpen i Børglum, Ove Bille i Aarhus, Jørgen Friis, biskop i Viborg, og seks verdslige, Mogens Gøye, ridder og rigsmarsk, Predbjørn Podebusk, Niels Høeg, Jachim Lykke, Thyge Krabbe, Peder Lykke, ridder, samt jyske adelige, som ikke var medlemmer af rigsrådet, nemlig landsdommer Mogens Munk, Niels Ludvigsen (Rosenkrantz), Otto Holgersen (Rosenkrantz), Erik Eriksen (Banner), Erik Stygge og Oluf Nielsen (Rosenkrantz). Kun ni af dem beseglede dog brevet.⁶

Ständerhuset nord for Viborg Domkirke 1834. Det var en ombygning af Jørgen Friis' bisperesidens. P. Severinsen s. 84.

Domkirken og dens omgivelser jf. Peder Hansen Resen, Atlas Danicus 1677. Nr. 33 Jørgen Friis' bisperesidens og Nr. 32 hans bispegård.

Den 20. januar 1523 proklameredes oprøret på Viborg landsting. Bisper og adelsmænd opsagde Christian 2. huldskab og troskab i et langt klagebrev. Brevet er dateret Viborg Fabiani et Sebastiani Dag og angives underskrevet af 19 adelige og gejstlige, herunder biskop Jørgen Friis. Samtidigt opfordredes Jyllands indbyggere, adel, købstadsmænd og bønder om at slutte sig til oprøret.

Oprørsbrevet blev den 22. januar afleveret hos Christian 2. i Vejle og ramte kongen som et chok. Efter Behrmanns fremstilling⁷ skulle landsdommer Mogens Munk på vej til møde med hertug Frederik i Husum have efterladt oprørsbrevet i en handske, hvor det blev fundet og bragt til kongen. Biskop Jørgen Friis' kansler Jens Varde opholdt sig tilfældigt eller for at spionere også i Vejle. Ifølge sin egen fremstilling kaldte Christian 2. Jens Varde til sig, talte venligt til ham og gav ham et budskab at overrække sin herre. Kongen forventede, at Jørgen Friis afho "ldt sig fra deltagelse i oprøret og ville "ihukomme, anse og betænke den store nåde, gunst og velgerning", kongen havde vist ham. Underforstået ved bispevalget. Jens Varde lovede straks at udrette kongens ærinde og så hurtigt som muligt lade ham vide biskoppens svar, men han lod selvfølgelig ikke høre fra sig.

Christian 2. tilkaldte herefter sin hofsinde Christian Friis, biskop Jørgen Friis' bror, der var med kongen i Vejle, og gav ham samme besked som Jens Varde havde fået. Christian Friis måtte aflægge ed til en af kongens få endnu håndgangne mænd, Vincents Lunge, om at vende tilbage til kongen. Det skete ikke, han sluttede sig til oprøret.⁸

Efter proklamationen af oprøret udviklede tingene sig hurtigt. I slutningen af januar udnævnte oprørerne en ny lensmand på Aalborghus. Den 1. februar sendte de jyske rigsråder inkl. Jørgen Friis et brev til Lübeck, hvori de forklarede opsigelsen til

Christian 2. og anmodede om hjælp med skibe. Den 2. februar mødtes oprørerne inkl. Jørgen Friis med kongens forhandlere i Sjørsløv kirke 15 km. syd for Viborg. Der aftaltes en tre ugers tilstand og et møde i Horsens, hvortil kongen ville sende forhandlere.

Christian 2.s skriver Peder Villadsen underrettede den 8. februar 1523 kongen om den jyske adels ankomst til Horsens og om de forsamlede krigsherrers styrker. Han nævnte, at Jørgen Friis var ankommet med 100 heste. Mødet kom i gang, men efter en middagspause, red de jyske rigsråder pludseligt ud af byen. Efter kongens resultatløse forsøg på endnu et møde drog han via Hønborg til Middelfart. Det er her de fra Johannes V. Jensens *Kongens fald* kendte ture frem og tilbage over Lillebælt skulle have fundet sted ved nattetide. Kongen kom til Fyn og videre til København, hvor han var den 22. februar. På Gammeltorv lod han kort efter oplæse et langt klage- og forsvarsskrift mod farbroderen og bisperne, der i høj grad gik ud på at demonstrere oprørernes troløse og lovløse færd. Det var mærkværdigvis næsten samme anklager, der blev rettet mod bisperne i 1536.

Den 9. marts brød hertug Frederik op fra Gottorp med sine tropper. Den 13. marts drog han videre mod Kolding og mødes med de oprørske jyske rigsråder 1 mil syd for Kolding, ved grænsen mellem hertugdømmet Slesvig og kongedømmet. Jørgen Friis var givetvis med. Fra Kolding drog hertug Frederik mod Aarhus. Den 26. marts 1523 hyldedes han på Viborg landsting. I en foreløbig håndfæstning lovede han ikke at tillade nogen kætter, Luthers discipel eller andre at prædike mod paven eller kirkens lære og straffe dem på liv og gods, der gjorde det.

I forløbet opsigte biskopper og adelsmænd én efter én Christian 2. troskab og gik over til hertug Frederik. Heise skriver, at Jørgen Friis var lavsindet ved at svigte Christian 2., da adelsoprøret brød ud, da han skyldte kongen sin stilling. Med blodbadet i Stockholm måtte bisper og adel frygte for livet fra den utilregnelige konge. Svenskerne gjorde oprør, og hermed mistede Christian 2. Sverige, en erobring, der havde pålagt befolkningen kolossale byrder. Den fortsatte krig med svenskerne truede med at ruinere landet. Han var kommet i krig med hansesæderne. Christian 2. søgte i to store lovgivningsarbejder 1521-1522 at ændre på rigets grundlæggende retstilstand. Christian 2. havde et godt øje til den katolske kirkes mægtige jordegods. Han var på vej til at blive lutheraner. Hvis den lutheranske tro blev gennemført i Danmark, ville det trække tæppet væk under Jørgen Friis. I den situation er det forståeligt og ikke lavsindet, at Jørgen Friis sluttede sig til oprøret.

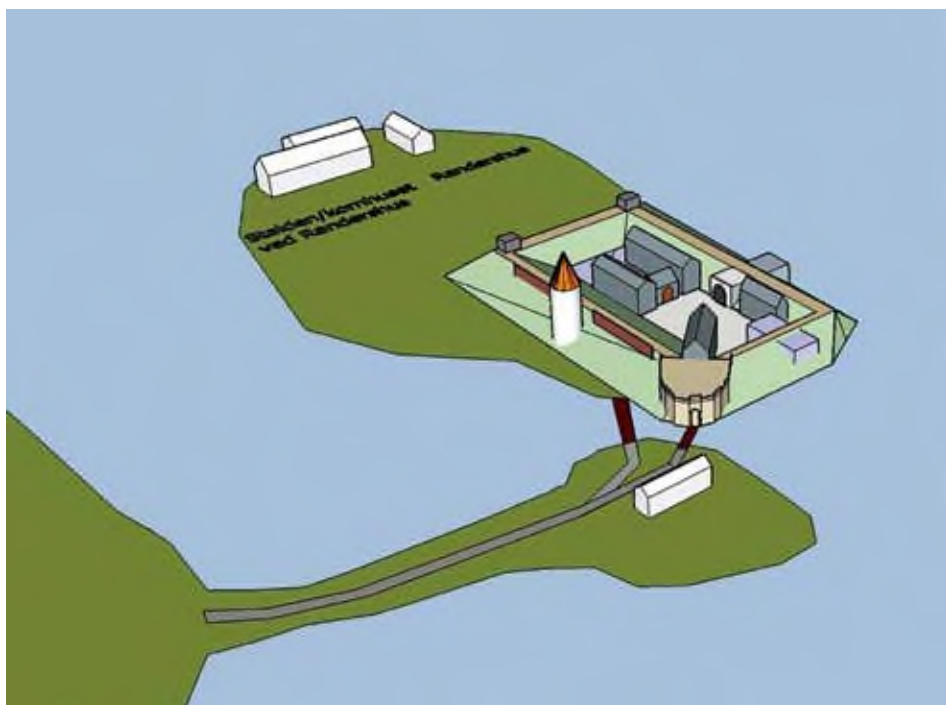
Jørgen Friis' kamp mod protestantismen i Viborg

Den 13. april 1523 gav Christian 2. op, og han og hans familie afrejste medbringende store pengesummer med en flåde fra København til Nederlandene for at få hjælp fra svogeren kejser Karl V. Hermed troede Jørgen Friis og de andre rigsråder vel, at det bestående ville fortsætte, men Martin Luthers tanker nåede snart til Danmark.

Hans Tausen kom medio 1525 til Viborg. Johanniterklostrets prior Peder Jensen satte ham til at undervise og prædike ved aftensangen. I foråret 1526 begyndte Hans Tausen at prædike luthersk. Peder Jensen søgte forgæves at få ham til at ophøre med angreb på kirken og udstødte ham af ordenen. Katedralskolens leder, kannikken Jakob Skjønning stillede da Sankt Hans kirke til rådighed. Viborgs magistrat fik den 23. oktober 1526 Frederik 1. til at udstede et værnebrev til Hans Tausen, som også blev kongens kapellan. Frederik 1. var reelt ved at blive protestant.

Jørgen Friis forbød forgæves Hans Tausen at befatte sig med stiftets kirker. I løbet af 1527 kunne Hans Tausens prædikener ikke længere rummes i Sankt Hans kirke, så borgerne skaffede sig adgang til gråbrødrenes klosterkirke. Da biskop Jørgen Friis sendte sine slotsmænd under ledelse af fogeden Poul Stigsen (Hvide), ud for at arrestere Hans Tausen, forsvarede borgerne ham med våben. Inden udgangen af 1528 var gråbrødrene med katolske messe forvist til et kapel i klosteromgangen.

Under striden med gråbrødrene gav kongen den 29. februar 1529 bystyret lov til at nedrive byens overflødige sognekirker og kapeller og i stedet bruge gråbrødrenes og sortebrødrenes kirker. Det var et nyt slag mod Jørgen Friis og et klart brud på løftet om at beskytte den katolske kirke. I Jørgen Friis' brev til kongen den 17. marts

3D-model som bispeborgen kan have set ud på Jørgen Friis' tid 1541-46, set fra vest. Via landtungen til bispens stald før vindebroen. Fra vindebroen kommer man til porthuset. Bagved ligger bispresidens og borggårdshusene beskyttet af jordvoldene. På nordspidsen af borgøen ses Randershusbygningerne, som jeg i 2016 lokaliserede, det første fund af bygninger på Hald i 130 år. Hertil en selvstændig bro.

1529 hedder det, at borgerne i disse dage har nedbrudt alle kirkerne. I domkirken fortsatte de katolske gudstjenester, men med domkirkereformen, som borgerne den 2. september 1530 bad kongen godkende, var det slut. Det var svære tider for Jørgen Friis, som også måtte lide den tort, at paven 31. marts 1530 bandlyste ham i en sag om 5.000 mark med kannikken Johannes Wulf.

Jørgen Friis frygtede for sin sikkerhed og ombyggede Hald til en borg. Arild Huitfeldt skriver, at Jørgen Friis i 1528 byggede Ny Hald. Nikolaj dag 1532, den 9. december, blev der taget tingsvidne på de tjenere, der havde ydet landgilde til Hald på 3 år. Da stiftets regnskabsår gik fra Franscisi, den 4. oktober, var byggeriet sikkert færdigt før den 4. oktober 1530. Et stokkenævn 1532 af Rinds Herredsting beretter, at al ejendom i herredet, som var tildømt bispedømmet, havde ligget til Hald på tredje år, siden biskop Jørgen Friis flyttede af Viborg bispegård. Han brugte dog stadig bispegården, og to breve af 1. september 1530 til kongen er dateret Viborg.

Frederik 1. døde den 10. april 1533. På herredagen i juli 1533 kunne rigsrådet ikke enes om en ny konge og udsatte valget til næste år. Man bekræftede, at kirken skulle være uafhængig af pavestolen, men forsøgte at bringe de evangeliske prædikanter og menigheder under bispernes kontrol. Endvidere bestemtes, at Viborg Domkirke skulle restitueres, dvs. katolske gudstjenester genindføres. Jørgen Friis forsøgte at gennemtvunge dette, bl.a. igennem bandlysning af sin halvbror, kantor Niels Friis og kannikken, hr. Søren, som var gået over til den protestantiske tro, men det var en umulig opgave.

Mod bispernes offensiv efter herredagen i København i juli 1533 protesterede de evangeliske prædikanter og deres støtter i købstæderne voldsomt. I sommeren 1534 gjorde Malmø og København, der begge var helt vundet for reformationen, oprør og krævede Christian 2. på tronen igen. De gik i alliance med Lübeck og fik grev Christoffer af Oldenburg, til at sætte sig i spidsen for en hær. I løbet af knap to måneder var det østlige Danmark, Skåne, Sjælland og Fyn, under grevens kontrol.

Med udsigt til, at Christian 2. kunne vende tilbage, mødtes bisper og adelen i Jylland den 4. juli 1534 i Ry og valgte nødtvunget hertug Christian til ny konge, selv om bisperne var dybt skeptiske, da prinsen var lutheraner. Han blev hyldet i Horsens den 18. august som Christian 3.

Christian 2.s søofficer, Skipper Clement, indtog den 14. september 1534 Aalborg og rejste bønderne til oprør. På få uger var Vendsyssel og Jylland fra Varde i vest til Randers i øst i oprørernes hænder. En adelshær blev den 16. oktober 1534 slået af Skipper Clement ved Lere syd for Aalborg. Adelshæren trak sig tilbage til Randers og afslog i november et angreb. Randers blev forsvaret af bl.a. to bispers mænd, sikkert Jørgen Friis' og Ove Billes. Christian 3.s hærfører Johan Rantzaus indtog 18. december 1534 Aalborg og fangede Skipper Clement, hvormed krigen var slut. Den 8. marts 1535 blev Christian 3. hyldet i Viborg. Efter belejring overgav København sig den 6. august 1536.

Jørgen Friis så uden tvivl, hvor det bar hen. Ud over det omfattende bøndergods, omkring 732 gårde i Midt- og Nordjylland, samt i Salling, fra Limfjorden ved Aal-

borg til syd for Viborg og fra Kattegat til Mors hørte forskellige større gårde med eget underliggende bøndergods til stiftsgodset. Samlet sikkert langt over 1.000 gårde. De større gårde bortforleledes som selvstændige bispelen. Jørgen Friis' broder Christian fik 1532 Ovegård i Hindsted Herred i len, bekræftet 20. juni 1536. Søsteren Anne Friis, gift med Tord Roed til Vårst, lensmand på Bergenshus, gav han Gudumlund i Fleskum Herred. Broderen Iver Friis fik Næs (Lindenberg) i len.

Jørgen Friis gjorde, hvad han kunne for at bevare den katolske kirke og sit bispeembede, men gjorde han det på en måde, som tillægger ham nogle af de negative egenskaber, som Heise tillægger ham? Næppe, han var blot repræsentant for en kirke, som mange ville af med.

Var Jørgen Friis ikke kirkens mand?

Heise anfører, at Jørgen Friis ikke var kirkens mand. Under Frederik 1.s ophold i Viborg i oktober 1524 fik Jørgen Friis dog bekræftelse på kapitlets friheder. Han udvirkede også, at kongen pålagde biskop Stygge Krumpen på Børglum at ophæve en bandlysning, som denne havde udstedt i en strid med kapitlet i Viborg, som Jørgen Friis havde i forsvar. Den 22. oktober 1524 var han som rigsråd og havende kirker i forsvar på rettertinget med til at afsige en dom i en sag, hvor præsten Jens Pedersen i Sahl beskyldtes for at slå Jens Olufsens datter ihjel.⁹

Heise skriver også, at Jørgen Friis sad kraftløs og lammet, da den protestantiske tro skyllede ind over landet, men 1527 var han dog med, da biskopperne i Jylland skrev et nødråd til den tyske doktor Eck om muligheden for at standse den lutherske tro. Brevet blev overleveret af Stygge Krumpens skriver, og det viser, at Jørgen Friis nok var med, men ikke var hovedmanden. 1528 berettede Jørgen Skodborg, udvalgt biskop i Lund, at Jørgen Friis og kapitlet havde tilladt ham at beholde kannikedommet i Viborg, indtil han kom til Lund. Jørgen Friis meddelte 1532 Anders Bille, at dennes søn Bent Bille ville få næste ledige kannikedomme i Viborg. Jørgen Friis tog sig faktisk af kirkelige forhold.

Var Jørgen Friis ikke i kongens tjeneste?

Heise hævder også, at Jørgen Friis ikke blev brugt som sendebud af kongen efter 1525, men det er ikke korrekt. Kongen sendte ham den 17. juni 1529 til Lübeck til forhandlinger.

Jørgen Friis' godsgridskhed

Heise skriver, at Jørgen Friis var grisk efter jordisk gods og magt og jagtede kirke- og klostergods og protestantiske præster. Christian 2. var den 24. - 30. marts 1521 i Aalborg, og lensmand Hans Bartholomæussen Tolder på Aalborghus benytter for-

modentlig lejligheden til at drøfte spørgsmålet om afståelse af Vor Frue kloster i Aalborg til den udvalgte biskop i Viborg, Jørgen Friis. Da Jørgen Friis omtales som electus - udvalgt - synes udnævnelsen fra Rom endnu ikke at være nået til Danmark.¹⁰

Omkring den 25. april 1521 var Christian 2. i Aarhus, og under opholdet indgik han en aftale med Jørgen Friis om Vor Frue Kloster i Aalborg, som var forlenet til Viborg bispestol. Lars Skeel, som nævnes her, var formodentligt en af biskoppen indsat forstander. Biskoppen fik tilladelse til at nedlægge klosteret, inddrage godset og overføre nonnerne til Sebberkloster mod at mageskifte klosterets over 600 hektar store ø Egholm ved Aalborg til kronen.¹¹ Aftalen behagede ikke Hans Bartholomæussen Tolder. Han sendte den 25. april 1521 et brev om kongens kontrakt med electus i Viborg om henlæggelsen af Jomfruklosters gods i Aalborg til Sebber Kloster, undtagen den lille ø Egholm, som kongen havde befalet ham at udsætte harer på. Han havde tilbudt Jørgen Friis gods til erstatning for Egholm, men Jørgen Friis ville selv tale med kongen. Retten til at disponere over klosteret tilhørte fra o. år 1500 kronen, og klosteret var dermed underlagt Hans Tolder som lensmand på Aalborghus.¹²

I et andet brev af 25. april 1521 gør Hans Tolder opmærksom på, at der i klosteret er en kiste fuld af breve, som viser, at klosteret i sin tid er stiftet af kongen, mens electus Jørgen Friis hævder, at klosteret er stiftet af en af hans forgængere. Jørgen Friis beskyldes for, at han kun er interesseret i at overflytte nonnerne i Vor Frue kloster til Sebberkloster på grund af klostrets rige besiddelser, og at gudstjenesten efter overflytningen alligevel ikke ville blive forøget.¹³ Hans Tolder skrev den 8. maj 1521 endnu et brev til kongen. Han fraråder at afstå klosteret til electus i Viborg. Han påpeger "gerrighed" som Jørgen Friis' eneste motiv til transaktionen. Hans Tolder har hørt, at Jørgen Friis har lagt klosterets gods og skove til sine egne gårde.¹⁴ Der findes endnu to udaterede breve fra Hans Tolder, sikkert også fra 1521. I det ene anføres, at kongen nu har accepteret, at Jørgen Friis overtog Vor Frue Kloster mod at øen Egholm blev overdraget til kronen, men at Jørgen Friis nu urimeligt kræver 4-6 gårde af kronen til vederlag, og disse gårde er hver lige så meget værd som Egholm i skyld. I det andet brev, som sikkert er en tilføjelse til et af de øvrige breve, anfører Hans Tolder, at nonnerne hellere ville gå ud af nonneordenen end flytte til Sebber Kloster. Hans Tolders foged havde talt med Jørgen Friis om dette, uden godt resultat.

I 1522 tabte Jørgen Friis en sag om engen Paris efter en herredagsdom. I 1525 fik han ved herredagsdom stadfæstet et skøde fra Jørgen Steen. En herredagsdom i 1527 tildømte ham en øde gård i Sundstrup. Han forlenede i 1528 halvbroderen Niels Friis med Sebber Kloster, men fratog ham det i 1529 efter dom. Han mageskiftede i 1529 med Peder Lykke og forlenede i 1529 to bønder med Torupgård i Farsø Sogn. Kongen tilkendte den 14. maj 1529 præsten Mads Jacobsen Skytte i Brorstrup, Haverslev og Ravnkilde tre gårde og den 5. december 1529 Hr. Oluf Lippert præstegården i Resen sogn. Jørgen Friis mente, at begge dele var stiftets. Jørgen Friis klagede i 1531 over, at stiftet var frataget tre gårde i Skals, Nyrup og Bystrup, og at sandemændene i Hellum Herred havde svoret urigtigt markskel. Ligeledes at Mogens

Gøye havde bygget på stiftets jord i Lysgaard Herred. Han stillede den 20. september 1531 kongen tilfreds vedrørende Stollig gård. Han bortforleuede den 15. november 1531 Grinderslev Kloster og fik kongens bekræftelse herpå. I 1532 krævede Jørgen Ebbesen tilbagelevering af en gård, som hans forældre havde skænket til Testrup Hospital, der hørte under stiftet. I 1532 var der en sag med tre præster i Salling, som han hævdede havde taget kirkegods til sig. Ligeledes en sag i 1532, hvor Jørgen Friis blev anklaget for at lægge en gård til stiftet, som Lucas Krabbe hævdede, at hans forældre havde skænket Oddense Kirke. I 1532 var der en sag med præsten Mads Hegelund om præstegården i Hvidding og samme år en sag med Jesper Tordsen om en gård i Nørre Kongerslev. I 1532 fik gode mænd befaling om at dømme om en gård i en sag mellem Knud Jensen i Bjerregrav og Jørgen Friis, men udfaldet kendes ikke. Den 23. oktober 1532 tildømte rettertinget Jørgen Friis Hald gård og gods, og samme år tog han lovhævd på en mængde af stiftets gods.

Stiftet havde nok mere end 1000 gårde. Der var fra alle sider, konge, adel, provster, præster mv. angreb på det gejstlige gods fra folk, hvis forældre havde skænket godset mod evige messer, som ikke holdtes længere. Udfaldet af alle sager kendes ikke, og nogle gik til Jørgen Friis' fordel. Det kunne være usikkert, om det gejstlige gods tilhørte kirken, præsten, kannikkerne eller stiftet. Alle sager blev ført regulært i retssystemet. Dette i betragtning er det svært at få øje på Jørgen Friis' påståede uredelighed, godsgriskhed og overfald på præster. Han varetog blot stiftets interesser.

I *De Ældste danske Archivregistraturer*, bind 2, er der flere hundrede sider over Viborg Stifts breve. Brevene om biskoppernes køb af gårde er interessante. Her ses, at Jørgen Friis på 15 år som bisp stort set intet gods købte til stiftet. Hans forgænger Erik Kaas købte på 11 år ca. 45 gårde. Forgængerne fik også flere gårde tildømt efter retssager og foretog flere mageskifter. Ved at se stiftets godskøb i sammenhæng med stiftsgods i Hald lens regnskab 1541-46 er indtrykket, at stiftet generelt ikke solgte gods. Ud fra dette er det svært at se den påståede godsgriskhed. Hvorfor Jørgen Friis ikke købte gårde som sine forgængere må forklares med manglende midler. Christian 2.s og Frederik 1.s krige kostede hele samfundet kolossale byrder, og det gjaldt også bisperne. Byggeriet på Hald har også kostet store summer. Derimod ser man, at Jørgen Friis i stor stil søgte at beskytte stiftets gods gennem lovhævder men også ved regulære sager ved retten. Sammenfattede er der ingen hold i Heises beskyldning om godsgriskhed.

Var Jørgen Friis en mand hvis ord man ikke kunne lide på?

Heises bemærkning om, at Jørgen Friis var en mand, hvis ord man ikke kunne lide på, stammer vist fra en sag med Ove Lunge til Tirsbæk. Denne stævnedes den 10. august 1521 på Viborg landsting Jørgen Friis og medarvinger, som påstod at have en broderlod i Stolliggård på Løjt Næs. Sagen blev udsat i 12 uger. På terminen den 2. november 1521 mødte Jørgen Friis ikke op på tinget.¹⁵ Sagen fortsatte den 22.

december 1521 på rettertinget i Odense, hvor Ove Lunge fik tildømt Stolliggård, som han påstod var hans hustrus arvegods, idet den indstævnte besidder Jørgen Friis ikke mødte. Sagen fortsatte ved rettertinget den 17. marts 1522, hvor Ove Lunge fik dom på gården. Jørgen Friis fik en bøde på 100 mark for udeblivelse.¹⁶ Den 29. marts 1523 fik Ove Lunge brev på Stolvig mølle og gods, og biskop Jørgen Friis skulle betale kongen de penge, som kongen havde pant i godset for af Hr. Wulf Pogwisk.¹⁷ Herefter var der stille om sagen i 8 år til den 20. september 1531, hvor Jørgen Friis fik kongens brev, at han nu havde stillet kongen tilfreds “for hvis Besætning som vi (Kongen) havde gjort paa Stalvig Gaard og Gods, liggendes paa Lugtenæs i Aabenraa Len”, hvorfor kongen afstår sine rettigheder i den anledning.¹⁸ Sagen var dog måske på ny for Viborg landsting 1531, ved hvilken lejlighed Jørgen Friis beskyldtes for at have fremlagt et falsk brev for retten. Sagen kendes kun ufuldstændigt af Huitfeldts beretning¹⁹, som omtaler en sum penge, der deponeredes hos “Landsdommer” Jens Hvas.²⁰ Jørgen Friis var ikke helt færdig med Ove Lunge, men lånte 800 mark af ham med pant i stiftsgods.²¹ Helt færdig var sagen ikke, for 15 år senere, i juli 1546 blev der afsagt en herredagsdom mellem Jørgen Friis til Krastrup, vor mand og råd, og Jørgen Lykke til Hverringe, angående Stolvigård. Dommen ses ikke i Ditlev Tamms herredagsdomme. Sagen drejer sig om nogle ord, som Jørgen Lykke hævdede at have hørt falde i forbindelse med Jørgen Friis’ sag med Ove Lunge om Stolvig gård. I sagen angav Jørgen Lykke, at han ikke vidste, om Jørgen Friis var en mand, som man burde gå i rette med. Jørgen Friis fremlagde imidlertid sine breve på forliget med Ove Lunge. Han havde gjort sin lovlige lov og værn med 12 uvildige riddermændsmænd, kønsnævn med 12 andre riddermændsmænd og blev frifundet for tiltale.²² Det er vist Jørgen Lykkes ord Heise har fortolket som, at Jørgen Friis var en mand, hvis ord man ikke kunne lide på. Heise overser her, at Jørgen Lykkes ord blot var et ubegrundet partsindlæg.

Jørgen Friis’ regnskabsaflæggelse

Et ømt punkt for Jørgen Friis var regnskabsaflæggelsen for Fjends Herred og Mors, som han havde i len af kongen. Kansler Claus Gjordsen påtalte det flere gange i rigsrådets overværelse, og i 1527 angreb kongen ham heftigt. I 1528 tilspidsedes situationen. Jørgen Friis sendte i 1529 regnskabet og undskyldte manglende indbetaling med, at forskellige præster havde opnået frihed af kongen. Efter forviklinger i foråret 1529 mødte han i København og aflagde regnskabet, som viste en stor gæld på 7.238 mark danske penge samt 292 rhinske gylden i guld, hvilken sum “bispen nu kvitterer i de penge, hvorfor han har Fjends herred og Mors i pant. Lyder pantebrevet på en højere sum, forpligter han sig til at levere pantebrevet og lenet igen til kongens fuldmægtig, som derpå befaling haver (dvs. Jens Hvas til Kaas), i Viborg St. Marie Magdalene Dag (Den 22. juli) og at tilskikke ham summen. Tillige skal han til samme levere al lenets landgilde, skyld osv. for dette år”. Da han ikke kom med

pantebrevet, blev han frataget lenene. Et aspekt i de manglende betalinger kunne være drilleri. Kongen hældede trods sine løfter mere og mere til Luthers lære, kirker blev nedrevet og præster blev fritaget for afgifter. Jørgen Friis kunne måske heller ikke betale, efter de mange krigsudgifter han som biskop var blevet pålagt i tidens løb, ligesom byggeriet på Hald også må have tæret på likviditeten.²³

Jørgen Friis' fængsling og løsladelse

Efter en langvarig belejring af København 1535-36 var borgerkrigen forbi, og kongen drog ind i byen den 6. august. Herefter tog begivenhederne en ny retning. Det var uden tvivl efter en hemmelig plan om at afskaffe den katolske kirke og beslaglægge dens gods, som i runde tal var en tredjedel af riget. Kongen havde længe ventet på den rette begivenhed og tidspunkt til at sætte dette i værk for at få penge til at betale de enorme omkostninger, som erobringen af Danmark havde kostet. Det var i hvert fald en tanke, som Malmøborgmesteren Jørgen Kock havde fremført overfor kongen ved et møde omkring Midfaste 1536.²⁴ Det var i øvrigt ikke en ny tanke, også Christian 2. havde et godt øje til kirkens gods.

På samme tid indkaldtes en herredag i København St. Dionysii Dag, den 15. oktober, sikkert et led i planen. Rigsråderne blev indkaldt personligt, herunder biskop Jørgen Friis i Viborg. På landstingene blev oplæst åbne breve om, at alle adelsmænd skulle møde personligt. Købstæderne skulle sende en borgmester, en rådmand og to menige borgere med fuldmagter på samtlige borgeres vegne. Lensmændene fik befaling om, at der fra hvert herred skulle møde herredsfogeden og to agtede bønder med fuldmagter fra herredets bønder. I listen over tilsagte lensmænd i Jylland nævnes ikke Henrik Rantzau, som efter alt at dømme på dette tidspunkt havde overtaget Jørgen Friis' forlening af Fjends herred og Mors, men derimod biskoppen i Viborg.²⁵

Den 11. august 1536 indkaldte Christian 3. sine tyske landsknægtes høvedsmænd, feltherrer og ritmestre, hærfører Johan Rantzau, Melchior Rantzau samt sin svoger hertug Albrechts admiral Johan Pein til en hemmelig rådslagning på Københavns Slot. Pein lå ved København med fire skibe, som under Grevens Fejde var sendt til hjælp for Christian 3. Anledningen var, at biskopperne, de gejstlige medlemmer af rigsrådet, herunder biskop Jørgen Friis i Viborg, havde nægtet at yde bidrag til de udgifter, der fulgte af, at de tyske landsknægter skulle aftakkes, hjemsendes.

Her havde Christian 3. den rette begivenhed til at iværksætte sin hemmelige plan. Det blev besluttet straks at "tage biskopperne ved vingebenet" - altså arrestere dem. Beslutningen fremgår af et brev, som Johan Pein 12. august sendte til hertug Albrecht, skrevet kl. 2 eftermiddag.²⁶

Natten mellem 11. og 12. august blev der truffet forberedelser til fængsling af bisperne kl. 4 om morgenen. Tilstede i København var de tre bisper for Sjælland, Skåne og Ribe, Joachim Rønno, Mogens Bille og Iver Munk, og to blev straks ført op på Københavns Slot og spærret inde under bevogtning, den tredje dagen efter.

Ved ottetiden om morgenen den 12. august lod kongen en række rigsråder kalde til sig (bortset fra de, der sad fanget i Mecklenburg), Mogens Gøye, rigets hofmester, Tyge Krabbe, rigets marsk, biskop Ove Bille i Aarhus m.fl. De fik løfte om, at der ikke ville ske dem noget, hvis de accepterede bispernes fængsling, hvilket de gjorde.

Nu manglede fængslingen af biskop Jørgen Friis i Viborg, Stygge Krumpen i Børglum og Knud Gyldenstjerne i Odense. Den 12. august 1536 befalede kongen Erik Eriksen Banner og Peder Ebbesen Galt, at de skulle gøre deres yderste for at "tage fat på" bispen af Vendsyssel og bispen af Viborg, sikre sig inventarium på deres slotte og i øvrigt rette sig efter yderligere befalinger fra Sigvert Svin. Købstæder, bønder og menige almue fik brev, at de skulle bistå hermed efter tilsigelse. Brevet er et blandt flere, nævnt samme sted, til fogeder og embedsmænd i alle landets stifter, at de skulle "indhaffue" stifternes slotte og gårde og overdrage slotsloven til navngivne personer.²⁷

Arild Huitfeldt beretter, at Johan Rantzau arresterede Jørgen Friis. Det er sikkert rigtigt, da Rantzau den 21. - 23. august var i Viborg og forhandlede med Aarhusbispens foged Hans Stygge om overgivelse af Silkeborg Slot. Arrestationen skete sikkert i Viborg eller på Hald i samarbejde med Erik Eriksen Banner og Peder Ebbesen Galt.

På herredagene i København i oktober 1536 blev der den 30. oktober fremlagt et klageskrift mod bisperne. Jørgen Friis blev anklaget for at have sat sig imod den lutherske lærdom, forfølgelse af evangeliske lærere, tiltaget sig kongelig myndighed, udsat kongevalget og styrtet riget i ulykke. Specielt for at have udtalt "At han havde ønsket at maatte blive omskabt til en Diævel, paa det han i Helvede kunde pine Kong Friderichs kiætterske Siel saa haardt, som han vilde". Klagerne var grundløse og konstruerede, specielt klagen om at hindre lutherske lærdom, som kongen ved håndfæstningen 1523 havde lovet ikke at ville tillade. Det var en politisk proces, som legitimerede kronens tyveri af kirkens gods.

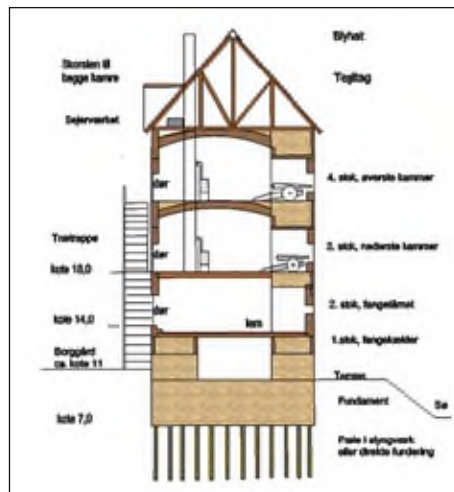
Under rettertinget i Viborg i maj 1537 udstedte Jørgen Friis på Hald et vidne i overværelse af lensmand Henrik Rantzau på Hald og Axel Juul. Han bevidnede, at han havde beseglet en dom med en corniol, da han var biskop.²⁸

Han udstedte 9. aug. 1538 på Eskær i Salling et brev, hvori han lovede at være Christian 3. tro og huld og ikke påtale fængslingen.²⁹

At fængslingen af Jørgen Friis var dramatisk, at Viborg borgere drog over heden til Hald anført af Johan Rantzau og deltog i arrestationen, at Jørgen Friis gik dem i møde, at borgerne afskar ham vejen tilbage til Hald og dræbte hans portner, og at han blev kastet i sit eget fangetårn på Hald, som det berettes i Krag og Stephanius 200 år efter begivenheden (Niels Krag og Stephan Stephanius, *Den stormægtige Konge Christian den Tredje*), senere af Erik Pontoppidan (Erik Pontoppidan, *Annales ecclesie Danici*) og endelig af Heise i *Biografisk Lexicon*, er næppe troværdigt og i hvert fald uden kilder.

Reelt kendes forløbet ikke. Bispernes fængsling var i første omgang dramatisk, men det videre forløb synes fredeligt. Admiral Pein skriver i sin indberetning, at bisperne skulle sendes til Holsten, men det var vel meningen den 12. august. Årsagen til alligevel ikke at gøre det kunne være, at situationen hurtigt viste sig ikke at være særlig

Tårnet på Hald, et forsøg på en rekonstruktion i min Hald Slot 1528-1670. Her sad Jørgen Friis måske i mild husarrest, og da sikkert i et af de hvælvede rum i 3. eller 4. stok, hvor der var kakkelovn og vinduer.

alvorlig. Hvem ville røre en finger for bisperne? Det verdslige rigsråd havde accepteret bispernes arrestation, konfiskationen af stiftsgodset samt, at der ikke længere skulle være biskoper i rigsrådet. Den menige adel, borgerne og bønderne jublede over fængslingen, hvis man skal tro Huitfeldt. Heller ikke i det protestantiske Holsten var der nogen, der ville røre en finger for de katolske danske biskopper.

Var Jørgen Friis kvinde- og madglad?

Heise hævder uden kildeangivelse, at Jørgen Friis var kvindeglad og hengav sig til bordets glæder. Kilden er sikkert Christian 2.s klageskrift mod bisperne, som blev oplæst på Gammeltorv i København i slutningen af februar 1523, hvor kongen gav sine frustrationer frit løb. Christian 2.s klager lyder hult, for han må have kendt til Jørgen Friis' livsførelse, siden han blev sekretær i kancelliet i 1518. Opførslen var ikke værre, end at kongen hjalp Jørgen Friis til at blive biskop 1521 og havde næppe ændret sig meget til 1523. Klageskriftet lyder³⁰ :

“Vi ville ikke her opregne disse fromme bispers misgerninger. Den ene, skønt han kender kyskhedsloven, underholder hjemme en niece til sin lyst, imedens manden endnu lever, og ansporer alle til at følge et så skændigt eksempel. Han har hende tilfælles med sin pårørende, den ældre bisp. Han raser imod de ulykkelige ham undergivne præster og imod almuen, han underholde selv angivere blandt almuen, som lægge bøndernes enfoldighed strikke og ved given lejlighed berøve dem alt deres gods. Den anden er dag og nat beskæftiget med at drikke sig en rus og at opvække mord, strid og anden niddingsværk. Den tredje har begge delene tilfælles med dem og holder for en særdeles ære i et drikkelag at erholde prisen”.

Den første, som kongen hentyder til, er Stygge Krumpen, som levede sammen med Elsebeth Gyldenstjerne, der var gift med Bonde Due i et voldeligt, ulykkeligt ægteskab. At Elsebeth Gyldenstjerne samtidigt skulle have haft et forhold til Niels Stygge, som var en ældgammel mand, kan ikke passe. Den næste er biskop Iver Munk i Ribe, og den sidste må gælde Jørgen Friis i Viborg. Han fik altså samme beskyldninger som Stygge Krumpen og Iver Munk, og for at holde det for en særlig ære i et drikkelag at erholde prisen, at kunne drikke mest.

At Jørgen Friis var skyldig i brutalitet og overgreb på bønder, klostre og præster, har jeg ikke fundet dokumentation for. At han skulle være særlig ivrig for at vinde en kappestrid om at drikke mest, kan være rigtig, for umådeholdent drikkeri var en af skødesynderne i første halvdel af det 16. århundrede. Det er uden proportioner at bringe det frem i et anklageskrift med beskyldninger om at have kastet landet i ulykke. Heises anklager kan også referere til Klageskriftet af 30. oktober 1536. Mærkværdigvis er det næsten samme anklager, som Christian 2. rejste mod Jørgen Friis i 1523. Frederik 1. må have kendt til både anklagen 1523 og biskoppens livsførelse, men ikke fundet anledning til indsigelse i de forløbne år.

Jørgen Friis var måske kvindekær, men der kendes kun ét vidnesbyrd om resultat af et kvindeligt bekendtskab, datteren Birthe, gift med præsten Niels Knudsen i Hårslev sogn på Fyn. Han var søn af Knud Christensen, og efterfulgte denne ca. 1571. Niels Knudsen er født omkring 1545, student 1562, provst i Skovby herred den 17. august 1604. Birthe døde i 1600-tallet, og hun og Niels Knudsen havde 1 søn og 6 døtre. Hun må være født senest 1548, eftersom Jørgen Friis døde i slutningen af 1547. Jørgen Friis var provst i Bogense omkring 1518, men det er næppe her, man skal søge Birthes mor. Mest sandsynligt er det forholdet til Birthes mor, der refereres til i anklageskriftet. Er det tilfældet synes Birthe født før 1536, og var altså sikkert noget ældre end Niels Knudsen. Hvis hun er født lidt før 1536 og blev gift med Niels Knudsen o. 1571 passer det nogenlunde, at de fik 7 børn, inden hun døde. Ud fra oplysninger om præstefamilien i Hårslev må man antage, at datteren stammer fra Jørgen Friis' tid som biskop.³¹

Som biskop skulle Jørgen Friis leve i cølibat, og det uægte barn er faldet Heise for brystet. Heise var ud af en præstefamilie, og uægte børn var en skandale af rang. Et kvindeligt bekendtskab ved siden af ægteskabet var dog langt fra ukendt i landets øverste kredse. Kong Hans havde et forhold til Edele Jernskæg, Torben Bille til Svanholms hustru, uden at det havde vakt forargelse.³² Christian 2. havde som bekendt Dyveke. Stygge Krumpen levede sammen med den adelige Elisabeth Gyldenstjerne, som det er kendt fra Thit Jensens roman Stygge Krumpen og Maria Hellebergs Stormene. Christian 4. havde et forhold til dronningens kammerpige Kirsten Madsdatter, som fødte sønnen Christian Ulrich Gyldenløve, og senere til Karen Madsdatter, som fødte Hans Ulrik Gyldenløve og et par døtre, der døde som små. Senere havde Christian 4. Kirsten Munk, der fødte ham 10 børn. På den baggrund virker det hult, når Jørgen Friis specielt anklages herfor.

Heises antipati

Ud over de specifikke anklager mod Jørgen Friis hævder Heise også, at han havde høje tanker om sin egen værdighed og magt, at han manglede åbenhed og ærlighed, og at ustyrlig egenrådighed og trods var de gennemgående træk i hans karakter. Åndsfattig, en ynkelig skikkelse. Ingen kilder blot antyder nogen af disse dårlige egenskaber.

Heises antipati overfor Jørgen Friis skal nok søges i Heise selv. Han var født 1837, søn af Carl Johan Heise, der fra 1831 var præst i Hillerød. Heise blev 1859 student fra Frederiksborg lærde Skole og tog 1862 filologisk-historisk embedseksamen. Efter en udenlandsrejse i 1863 blev han adjunkt ved Herlufsholm, 1868 ved Viborg Katedralskole, 1882 overlærer på Roskilde Katedralskole og vendte 1892 tilbage til Viborg som rektor. 1877 tog han den filosofiske doktorgrad, 1884 blev han medlem af Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie.

Heise opfattede sig som C. F. Allens efterfølger, og hans syn på Jørgen Friis synes stærkt præget af Allens syn på Jørgen Friis og de øvrige 8 adelige og gejstlige, som satte deres segl på oprørsbrevet af den 21. december 1522. Allen kalder oprøret for et forbryderisk foretagende, der fra sin fødsel førte løgnens os og bedragets mærke på sin pande. Allen skriver, at Christian 2.s minde fordærvedes af partiske og uvidende historieskrivere, og dette synspunkt synes at være udgangspunktet for den negative vurdering af Jørgen Friis³³

Heise synes også at have hentet inspiration fra Behrmann. Han skriver, at de Børglumske og Aalborgensiske biskopper havde drevet deres uforkammethed og træskhed i en sådan grad, at Christian 2. indgav en klage til deres provst, rigsråd Antonius Fyrstenberg. Deres samvittighed kunne ikke frikende dem, for den hårde straf, de havde fortjent.³⁴ Senere kalder Behrmann oprørerne for en samling forbrydere, der søgte at sikre sig mod den straf, de havde fortjent ved at ophidse og væbne kongens undersåtter imod ham.

Heise var en dygtig historiker, når det drejede sig om afskrifter jf. hans berømte *Diplomatarium Vibergense*. Derimod var personskildringer ikke hans stærke side, hvilket også fremgår af Poul Bagges biografi i *Biografisk Leksikon*, 1979-84. Bagge skriver her: "Han evnede dog vistnok i ringere grad personkarakteristik end skildring af politiske begivenheder". Det kan jeg tilslutte mig, men det er en gåde hvordan han i vurderingen af Jørgen Friis rammer helt ved siden af. Heise synes at glemme, at en biskop på Jørgen Friis' tid ikke var en from kirkens mand med et stiltfærdigt liv indenfor kirkens mure, men i overvejende grad var en verdslig person, der administrerede et enormt gods, var kronens lensmand, regeringsmedlem, skatteopkræver og havde en vigtig rolle i landets militær.

Litteratur og kilder

- Allen, C.F. De tre nordiske Rigers Historie, 5 bind, med opdeling.
Bricka, C.F. Biografisk Lexicon, udgivet 1887-1905.
Behrmann, H. H. Kong Christian den Andens Historie, bind 1 og 2.
Danske Magazin Udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie. Række og bind adskilt med komma. 1842-
Erslev, Kr. og Kong Frederik den Førstes danske Registranter.
Mollerup, W. Et par Bemærkninger i anledning af Arthur G. Hassøs afhand-
Friis, Astrid ling "Bispernes Fængsling og Herredagen i København 1536".
Kirkehistoriske Samlinger, 6. række, 4. bind.
Ellehøj, Svend, Festskrift til Astrid Friis på halvfjerdsårsdagen 1. august 1963.
Gissel, Svend og
Vohn, Knud
Færch, Ole Halds Diplomatarium 1326-1664.
Færch, Ole Hald Slot 1528-1670
Hassø, Arthur G. Bispernes Fængsling og Herredagen i København, Kirkehisto-
riske Samlinger, 6. række, 3. bind.
Heise, A. Viborg Stift på Reformationstiden, navnlig i Salling, i Kirkehi-
storiske Samlinger V, 1869-71.
Huitfeldt, Arild Danmarckis Rigis Krønike, tobindsudgaven 1652.
Krag, Niels og Den stormægtige Konge Christian den Tredje.
Stephanus, Stephan
Moltesen, L. Acta pontificum Danica: Pavelige Aktstykker vedrørende
Danmark 1316-1536.
Pontoppidan, Erik Marmora Danica Selectiora, II.
Pontoppidan, Erik Annales ecclesiae Danici.
Rørdam, H.F. Monumenta historiae Danicae, række, bind.
Severinsen, P. Viborg Domkirke.
Stenholm, J.P. Aalborg Klosterhistorie.
Suhm, P.F. Nye Samlinger til Dansk Historie.
Venge, Mikael Bispeborgen Spøttrup, 2017. Venge 1.
Venge, Mikael Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-fe-
bruar 1523, Venge 2.
Venge, Mikael Det gamle Aalborghus. Venge 3.
Wiberg, S. V. Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en al-
mindelig dansk Præstehistorie.
Becker, T.A. De Ældste danske Archivregistraturer.

Ole Færch, f. 1946, akademiingeniør, HD. Har blandt andet publiceret: Hald Slot 1528-1670, 2018, Halds Diplomatarium 1326-1664, 2018, Halds Registrant, 2018, Hald lens regnskab 1541-46, 2016, Himmerlands Bomærker, 2015, Færch og Olesen Slægtsbog, 2014, Kansler Claus Gjordsens register over kongeligt gods og rente 1525, 2014, Aalborghus lens jordebog 1562, 2013, Vokslev Sogns Kirkebog 1765-1813, 2013, Himmerlandske herredsfogeder, by- og birkefogeder samt skrivere, 2011, Vokslev Sogn, 2010, Hasseris Å, 2008, Klæstruplund i Vokslev sogn, 2007, Diplomatarium Hornumense, Tingsvidner, breve og andre dokumenter fra Hornum herredsting, Nibe og Nørholm birketing 1216-1636, 2004, Dagmar Larsen, Nibes ukendte forfatterinde, 2004, Haakon Svensson, en svensk indvandrer i Danmark, 1999, Færchslægterne i Danmark, 1998, Peder Munk i Torstensgaard og Staby Kærgaard samt Peder Munk i Vesterris, Personalhistorisk Tidsskrift 2012:1 og 2, Peder Munk i Torstensgaard, Vesterris og Staby Kærgaard, Et blad af Vinranke-Munkernes saga, Personalhistorisk Tidsskrift 2009:1. Gravstenene i Vokslev kirke og Romanske gravsten i og ved Vokslev kirke, Himmerland & Kjær herreds årbog 2001 og 2002, Fru Inger i Suldrup, Personalhistorisk Tidsskrift 2003:2, Adresse: Under Lien 16, 9000 Aalborg. ole.færch@stofanet.dk.

Noter

- 1 P.F. Suhm, *Nye Samlinger til Dansk Historie*, bd. 1, s. 359, 360.
- 2 L. Moltesen, *Acta pontificum Danica, Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536*, nr. 4800, s. 314.
- 3 Erik Pontoppidan, *Marmora Danica Selectiora*, II, s. 268.
- 4 Mikael Venge, *Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar-februar 1523*, Venge 2, s. 34.
- 5 C. F. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 3,1, s. 301.
- 6 Venge 2, s. 189.
- 7 H. H. Behrmann, *Kong Christian den Andens Historie, bind 1*, s. 338-
- 8 Mikael Venge, *Bispeborgen Spøttrup*, Venge 1
- 9 Rigsarkivet, Landsbykirker, Sall kirke.
- 10 Mikael Venge, *Det gamle Aalborghus*. Venge 3, s. 147.
- 11 Venge 2, s. 41.
- 12 J.P. Stenholm, *Aalborg Klosterhistorie*, s. 75. *Festskrift til Astrid Friis*, s. 94.
- 13 Stenholm s. 80.
- 14 Stenholm s. 76, med fejl dato.
- 15 Venge 1, s. 180.
- 16 Venge 1, s. 180, s. Suhm, s. 372.
- 17 Kr. Erslev og W. Møllerup, *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, s. 3.
- 18 Erslev og Møllerup, s. 290.
- 19 Arild Huitfeldt, *Danmarks Rigis Krønike*, tobindsudgaven 1652, s. 1356.
- 20 A. Heise, Viborg Stift på Reformationstiden, navnlig i Salling, i *Kirkehistoriske Samlinger V*, 1869-71, s. 535-41.
- 21 T. A. Becker, *De Ældste danske Archivregistraturer*, II, s. 247.
- 22 Heise, s. 718, *Danske Magazin* 4,1 s. 421.
- 23 Regnskabsafleggelsen er nøjere omtalt under de nævnte år og datoer i Ole Færch, *Halds Diplomatarium*.
- 24 Hassø, s. 504.
- 25 *Danske Magazin* 3,5, s. 319-21.
- 26 H.F. Rørdam, *Monumenta historiae Danicæ*, 1,1, s. 200.
- 27 *Danske Magazin*, 3,6, s. 29.
- 28 Troels Dahlerup, *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's tid*, bd. I, s. 275.
- 29 Rørdam, 1,1, s. 233-37.
- 30 Behrmann 1, s. 329-30.
- 31 S.V. Wiberg, *Præstehistorie, Hårslev sogn*.
- 32 Allen bd. 2, s. 300.
- 33 Allen, 3,2, s. 415.
- 34 Behrmann 1, s. 330, 338.

I 2019-udgaven af Personalhistorisk tidsskrift er temaet "Retsreformen 1919". I temasektionen markeres 100-året for den store retsreform i 1919, hvor politi- og retsvæsen blev adskilt og hvor Danmark blev inddelt i egentlige retskredse, dvs. at de hidtidige jurisdiktioners funktioner blev overtaget af rets- og politikredse.

Du kan læse spændende artikler om både tiden før og efter den store reform - med et særligt arkivalisk perspektiv.

Derudover er der inspirerende artikler og mange gode anmeldelser af kæmpe personalhistorisk værdi.

ISSN 0300-3655